

Utószó Ernst Tugendhat *Három előadásához*

1.

A fenti előadások után dátumként az 1981-es év szerepel. Tudjuk, hogy Tugendhat 1975 és 1980 között a starnbergi Max Planck Intézet munkatársa volt, ahol is Jürgen Habermas kutatócsoportjában dolgozott.¹ Habermas ebben az időben írta *A kommunikatív cselekvés elmélete* című monumentális munkáját, amely 1981 novemberében jelent meg.² Ennek a könyvnek az előszavában Habermas Tugendhatnak is köszönetet mond: egy csütörtök esti kollokviumon megvitatták a könyv egyes részeit, és ezen Tugendhat is részt vett.³ A mű névjegyzékéből azt is lehet látni, hogy Habermas viszonylag sokszor hivatkozik Tugendhatra és idézi valamilyen művét. Talán azt is meg lehet kockáztatni, hogy Tugendhat lehetett Habermas egyik legfontosabb vitapartnere, s így neki minden bizonnyal döntő hatása volt arra, hogy a mű – ahogy Habermas mondja – „diszkurzív karakterrel” rendelkezik.⁴ Csakhogy a Tugendhattól idézett munkák között még egyetlen etikai témájú dolgozat sem szerepel.⁵ De nem is szerepelhet: Tugendhat valószínűleg a Habermasszal

- 1 1980 tavaszától a berlini Freie Universität professzorává nevezték ki, ahol korai nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig tanított.
- 2 Lásd Stefan Müller Doohm: *Jürgen Habermas. Eine Biographie*. Suhrkamp Verlag, 2014, 286. „A kiadó, aki tízezer példányt nyomtatott ebből a könyvből, amely egyértelműen szaktudományos publikumnak volt szánva, Münchenbe utazott, hogy ott a szerzőnek novemberben – ahogy egy úti beszámolóban írja – a frissen nyomtatott köteteket személyesen [...] átadja.” Uo.
- 3 Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*. I. kötet. Suhrkamp Verlag, 1987, 11.
- 4 Uo.
- 5 Habermas három Tugendhat-művet idéz (a hetvenes években született legjelentősebb alkotásait): *Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger* (1970); *Vorlesung zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie* (1976); *Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung* (1979).

folytatott vita hatására kezdett el intenzíven etikai problémákkal foglalkozni, és ennek legelső dokumentuma az 1981-ben született, de csak 1984-ben megjelent fenti „három előadás”. Bár ez így nem egészen igaz: Tugendhat „előadásai” ugyan háttérként feltételezik Habermas *opus magnumát*, de elsősorban mégis két olyan kisebb írásra hivatkozik, amelyek mindegyike már 1973-ban megjelent: az egyik a *Wahrheitstheorien* címet viseli, a másik pedig a Spaemannhoz írt levél. Megkockáztathatjuk, hogy Tugendhatra talán nem is annyira a nagy társadalomfilozófiai koncepció gyakorolt hatást, hanem a korábbi etikai kezdeményezések. Habermas azután 1983-ban lép a nyilvánosság elé a diskurzusetika, illetve a kommunikatív etika képviselőjeként (vagy talán megteremtőjeként). A tanulmánykötet címe: *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*. Ebben a kötetben Habermas az egyik tanulmány függelékében már éles hangú vitát folytat Tugendhat „előadásaival”, amelyek egyelőre csak kéziratos formában és angol nyelven léteznek. Úgy látja, két döntő ponton kell magát megvédenie: „A diskurzusetika két előfeltevésen áll vagy bukik: azon, hogy (a) a normatív érvényességigényeknek van egy kognitív értelmük, és úgy lehet kezelni őket, mint az igazságigényeket, és hogy (b) a normák és a parancsok megalapozása megköveteli egy reális diskurzus lebonyolítását, és végső soron nem lehetséges monologikusan, az elmében hipotetikusan lejátszott érvelés formájában.”⁶ Azután következik a vita, amelynek itt nem tudok a nyomába szegődni. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a diskurzusetikához való odafordulás kontextusát már döntően az éppen megkezdődő harmadik frankfurti tartózkodás és a fiatalkori baráttal, Karl-Otto Apellel való találkozás jelöli ki.

2.

Az 1984-ben megjelent *Probleme der Ethik* című kis könyv előszavában írja Tugendhat: „A »Három előadás«-t az itt megjelenő formában 1981 márciusában [tehát közvetlenül a berlini professzori kinevezés előtt], a *Christian Gauss* szeminárium keretei között tartottam meg Princetomban. Csak a mostani publikáció számára fordítottam le őket németre. Az angol eredeti nem jelent meg, mert lényeges aspektusok tekintetében (elsősorban az első és a harmadik előadás vonatkozásában) hamarosan

6 Jürgen Habermas: Diskursethik. InUuó: *Philosophische Texte*. III. kötet. Suhrkamp Verlag, 2009, 63.

hatalmas kételyek merültek föl bennem. És amikor 1983 tavaszán megismerkedtem Ursula Wolfnak a berlini Freie Universität-re beadott *Über den Sinn moralischer Verpflichtung* című habilitációs értekezésével, már nem tudtam kitérni a felülvizsgálat elől.⁷ Az értekezés 1984-ben jelent meg, ezzel a címmel: *Das Problem des moralischen Sollens*, az előszó végén szereplő dátum pedig 1983 decembere. Tugendhat megfogalmazása mintha azt sugallná, hogy Ursula Wolf *nem* volt a tanítványa, a habilitációs értekezéssel mint kész művel találkozott. Ez azonban nyilvánvalóan nem igaz, Ursula Wolf ugyanis már az előszóban ezt írja: „Tanáromnak, Ernst Tugendhatnak köszönettel tartozom a számos beszélgetés során kifejtett kritikáért és ösztönzésért.”⁸ Az is feltűnő, hogy Wolf könyve teljesen Tugendhat *Három előadásából* meríti a maga kiindulópontját: „A *Három előadás az etika problémáiról* című művében Tugendhat a morális normákat meghatározott fajta társadalmi normákként definiálja, miközben társadalmi normák alatt olyan imperatívuszokat ért, amelyek nem-követése társadalmi szankciókhoz kötődik. Egy lényeges ok, ami miatt Tugendhat a morál fogalmát a társadalmi normákon keresztül próbálja megragadni, éppen a mi kiinduló problémánk, hogy hogyan lehet megérteni a morális »kellésben« rejlő különös nyomatékot, illetve hogy egyáltalán hogyan lehet megérteni a morális »kellést«.”⁹ Aztán néhány oldallal később Wolf így foglalja össze a tugendhati koncepciót: „Az általános morális imperatívuszok különös megalapozás-szükséglete abból adódik, hogy az individuumok cselekvési szabadságának kölcsönös korlátozását követeli. Mivel az imperatívuszokat mint olyanokat nem lehet megalapozni, ezért fölmerül a kérdés, hogy mit is alapozunk meg, amikor egy morális normát megalapozunk. Mint ahogy már említettük, Tugendhat számára az, ami megalapozásra kerül, egy ilyen típusú mondat: »x azt eredményezi, hogy a norma érvényes (szankcionálva van)«.”¹⁰ De hogy x mit jelent, az egyelőre nyitva van: jelenthetné azt, hogy „szent”, hogy jó „a közösség számára”, vagy hogy „mindenki számára egyaránt jó”. Wolf kritikája egy nagyon aprónak tűnő észrevételből indul ki: amikor Tugendhat a normák megalapozását fejti ki, kétféle megalapozási kérdést kever egymással: „Nyilvánvalóan kétféle megalapozási kérdéssel van dolgunk. Az egyik esetben egy normát alapozunk meg, a másik esetben pedig egy intenciót, amely a norma szerinti cselekedetre vonatkozik. Miben különbözik ez a két megalapozási

7 Ernst Tugendhat: *Probleme der Ethik*. Id. kiad. 7–8.

8 Ursula Wolf: *Das Problem des moralischen Sollens*. Walter de Gruyter, 1984, 1.

9 I. m. 7.

10 I. m. 27.

kérdés, illetve hogyan függnek össze egymással?”¹¹ Ebből kiindulva elindul egy kritika, amelyet most nem tudok részletesebben összefoglalni. Mindenesetre Tugendhat már 1983-ban ír egy hasonló terjedelmű értekezést *Retraktionen* címmel, és ezzel az alcímmel: *Vita Ursula Wolffal*. Ezt a kis írást is fölveszi Tugendhat a *Probleme der Ethik* című kötetébe. Ez természetesen alaposan elhomályosítja a *Három előadás* jelentőségét. „A *Három előadás*hoz képest a változások olyan nagyok, olyan lényeges aspektusaikat tartom most elhibázottnak, hogy azok publikációja abban a formában, amelyben megtartottam őket, csak azért kívánatos, mert sem Ursula Wolf írása, sem Jürgen Habermas legújabb morálfilozófiai értekezései [...] nem érthetőek másképp. Én a *Három előadást* nem publikáltam volna a *Retraktionen* nélkül. Másrészt a *Retraktionen* úgy van megírva, hogy nem lehet megérteni, ha az ember előtte nem olvasta a *Három előadás* első és harmadik előadását.”¹²

3.

Nem Habermas, hanem egy saját tanítványa, Ursula Wolf kritikája nyomán Tugendhat kész volt arra, hogy a *Három előadást* a teljes jelentéktelenségbe taszítsa.¹³ Az 1995–96-ban született *Letíciai dialógusban* aztán Tugendhat (pontosabban az alteregója) visszatér a *Három előadás*hoz: „Mégiscsak különös – mondta ő –, hogy a morálfilozófiában állandóan visszavonulót fújtal. Az írásaid az 1983-as »Retraktionen« után azt a benyomást keltik, mintha mindig az előző pozíció nehézségeit próbálnád befoltozni. Miközben bizonyos kérdéses előfeltevéseket megtartottál, és nem nyúltál hozzájuk. Ha a sort egészében tekintjük, akkor az emberben fölmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mi is történt itt? Biztosan meglepődsz, ha azt mondom, hogy szerintem a »Három előadás«, az a

11 I. m. 29.

12 I. m. 8.

13 Habermas mindig úgy tekintett Ursula Wolf koncepciójára, mint amely lényegileg nem különbözik a tugendhatitól. Ez persze részletes vizsgálatot érdemelne. 1988-ban, rendkívül fiatalon, Ursula Wolfot a frankfurti egyetemre nevezték ki professzorrá. A professzor-kollégák közül ő volt az egyetlen, aki szorgalmas következetességgel látogatta Habermas kollokviumait. Egy ízben *Vannak-e morális kötelességeink állatokkal szemben?* címmel tartott előadást, aminek a végén Habermas azt mondta: „mindennel egyetértek, csak az alapul szolgáló általános etikai koncepcióval nem”. Utána pedig egy hosszú, Habermas részéről egyre agresszívabb, Wolf részéről egyre elkeseredettebb vita következett.

munkád, amelyet te már a megjelenésekor elvetettél – a legfontosabb műved. [...] Itt három előadásban kifejtetted a morális megalapozás új koncepcióját, amelyet én mind a mai napig meggyőzőnek tartok, és amivel én a magam részéről azóta is dolgoztam. De a »Retraktion«-ben [...] megtörik a felfelé ívelő vonal, és mintha egy olyan mocsárba süllyedtél volna, amelyből azóta sem tudsz kimászni. De miért?»¹⁴ Mondhatnánk persze, hogy Tugendhat túl gyorsan hallgatott egy tanítványa kritikájára. Ehelyett Tugendhat csak ennyit válaszol: „Először is tényleg meglep, hogy ezt a régi munkát milyen sokra becsüled. Be kell vallanom, hogy később már sohasem vettem kézbe.”¹⁵ Erre az alteregó így felel: „Ezt sajnos észre is lehet venni. [...] Ezt a munkát rajtam kívül talán senki nem vette komolyan, és ez érthető is, mivel te már a megjelenésekor elvetted.”¹⁶ És az alteregó ebben látja az elvetés okát: „A morálnak a modernitásban való megalapozására vonatkozó koncepciót – amihez a harmadik előadás végén eljutsz – kilátástalanul kontraktualistának tartod. De ez a pozíció egyáltalán nem is volt kontraktualisztikus [...]»¹⁷ Ebbe az önmagával folytatott vitába sem tudok részletesebben belemenni, csak Julian Nida-Rümelin szép esszéjét idézem zárásként: „Ha végigtekintünk Tugendhat etikával kapcsolatos publikációin, akkor az lesz a benyomásunk, hogy az etikai megalapozást mint politikailag elkötelezett polgár fedezte föl, és mindenekelőtt egy Jürgen Habermasszal folytatott vitában a felvilágosult morál értelmében vett racionális tisztázás felé próbálta vezetni. A hetvenes évek végének ezt az etikai kezdeményezését Ursula Wolf habilitációs írása visszavetette, és tizenöt évre volt szüksége, mire újra talajt érzett a lába alatt. Tugendhat a 90-es évek végén visszatér egy univerzális [...] és egalitáriánus kontraktualizmushoz.”¹⁸

14 Ernst Tugendhat: *Dialog in Leticia*. Suhrkamp Verlag, 1997, 7.

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

18 Julian Nida-Rümelin: Gibt es ein Problem ethischer Begründung? In Nico Scarano – Mauricio Suárez: *Ernst Tugendhats Ethik. Einwände und Erwiderungen*. C. H. Beck Verlag, 2006, 32.

